

Nacionalno neobremenjen pogled na tržaško meščanstvo dolgega 19. stoletja

Primer društev

DAŠA LIČEN*

IZVLEČEK**

V 19. stoletju delovanja društev ni bilo mogoče ločiti od življenj meščanstva. Avtorica jih razume kot okno v svet tržaške buržoazije. Na podlagi analize društvene zgodovine razgrinja meščansko družbeno in kulturno dinamiko na način, ki mesta ne interpretira kot sestavljanke nasprotujočih si nacionalnih entitet, ampak kot prizorišče, na katerem igra ključno vlogo razredna pripadnost.

KLJUČNE BESEDE

društva, Trst, Habsburška monarhija, meščanstvo, nacionalizmi

ABSTRACT

In the nineteenth century, voluntary associations could not be separated from the lives of the bourgeoisie. The author sees them as a window into the world of the Trieste bourgeoisie. Based on an analysis of the history of voluntary associations, she unravels bourgeois social and cultural dynamics in a way that interprets the city not as a jigsaw of conflicting national entities, but as a scene in which class belonging plays a key role.

KEYWORDS

voluntary associations, Trieste, Habsburg Monarchy, bourgeoisie, nationalisms

Uvod

Julius Kugy (1858–1944) je bil že za časa svojega življenja eden najbolj znanih tržaških meščanov. Kot veletrgovec je z raznih koncev sveta uvažal kavo, suho sadje, olje in druge težje dostopne dobrine. V kolektivnem spominu pa je Julius Kugy bolj kot po poslovnih uspehih znan zaradi pritožb zaradi prostora, ki so ga zapolnjevale njegove popoldneve. Užival je v petju, igranju klavirja,

* Doc. dr. Daša Ličen, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU; e-pošta: dasa.licen@zrc-sazu.si; ORCID: 0000-0001-8202-6295

** Prispevek je omogočilo financiranje Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (raziskovalni program št. P6-0088 in postdoktorski projekt št. Z6-4613); prispevek je bil oddan 7. 4. 2022, v objavo pa je bil sprejet 19. 7. 2022.

v gorskih odpravah, razpravljanju o novoodkritih rastlinskih vrstah in, na kratko, v prakticiranju meščanske družabnosti.¹

Svojim interesom se je Kugy posvečal v različnih društvih, ki so pestrila tržaško kulturno življenje. Leta 1882 je bil še kot mladenič izvoljen med odbornike Društva Schiller (*Schillerverein*), ki je prirejalo predavanja, koncerte, gledališke predstave, plese in izlete.² V Društvu Schiller je prišla do izraza predvsem njegova ljubezen do glasbe.³ Njegova družina je bila del tržaškega meščanskega miljeja, zato se je Kugy že od ranega otroštva pod budnim očesom učiteljev učil igranja klavirja. Med študijem na Dunaju se je včlanil v Akademsko pevsko društvo (*Akademischer Gesangverein*),⁴ leta 1896 pa je bil pobudnik ustanovitve cerkvenega zbora *Coro Palestriniano*.⁵

V skladu s tedaj cenjeno meščansko krilatico *mens sana in corpore sano* je Kugy obiskoval telovadnice in redno plaval.⁶ Sodeloval je tudi v telovadnem društvu *Turnverein Eintracht*, ki je sicer nastalo že leta 1864. To društvo, podobno kot med slovenskim meščanstvom priljubljeni Sokoli, ni bilo namenjeno zgolj telovadbi, temveč je imelo tudi lasten zbor (*Sängerrunde*).⁷ Morda je Kugyja med *turnarje* pritegnilo zborovsko petje, zelo verjetno pa se je v omenjenem društvu udeleževal tudi športno. Znan je namreč tudi kot zavzet hribolazec. V Alpah je krstil in opisal številne gorske poti. Ne preseneča, da se je leta 1873, kot številni drugi rekreaciji in naravi naklonjeni meščani, pridružil novoustanovljenemu Primorskemu odseku Nemškega in avstrijskega planinskega društva (*»Küstenland« des Deutschen und Österreichischen Alpenvereines*).⁸ Bil je tudi aktiven član leta 1883 ustanovljenega planinskega društva *Società degli Alpinisti Triestini*.⁹ Navdušenje nad gorami je bilo v Kugyjevem primeru tesno povezano z njegovim zanimanjem za botaniko. Bil je

¹ Več o Kugyjevem življenju in prepletu njegovih treh muz (dela, glasbenega ustvarjanja in osvajanja vršacev) v njegovem delu *Delo, glasba, gore*.

² *Guida generale*, str. 157; Holfelder idr., *Transversal Practices*, str. 21.

³ Kugy je ostal član Društva Schiller več desetletij. Nekaj časa je deloval tudi kot eden od njegovih ravnateljev. Kasneje je pod okriljem istega društva ustanovil še posebno, pevsko društvo, za več gl. Kugy, *Delo, glasba, gore*, str. 20, 86–87.

⁴ Prav tam, str. 57.

⁵ Prav tam, str. 122–141; Marušič, *Die Vereinstätigkeit im österreichischen Küstenland*, str. 557.

⁶ Millo, *L'élite del potere*, str. 198.

⁷ Reimann, *Die Deutschen in Triest*, str. 282.

⁸ Kugy je članom predaval že leta 1875, a se je mednje vpisal šele leta 1878 in z zanimanjem bral društvene publikacije (več o samem društvu v Marušič, *Die Vereinstätigkeit im österreichischen Küstenland*, str. 564; o predavanju in včlanitvi pa v Kugy, *Delo, glasba, gore*, str. 44, 54).

⁹ Sirovich, *L'alpinismo triestino*, str. 146–147.

tudi dolgoletni član Jadranskega naravoslovnega društva (*Società Adriatica di Scienze Naturali*).¹⁰

Kugy je bil značilen predstavnik tržaškega meščanstva svojega časa. Najprepričljivejši dokaz za to – vsaj v luči dosedanjih razprav o tržaški zgodovini – je neskončna diskusija o tem, ali je bilo njegovo »pravo« ime Giulio, Julij ali Julius. Je bil Kugy Nemec, ker se je aktivno udeleževal v telovadnem odseku društva *Eintracht* in sodeloval v Društvu Schiller, za katerega je zgodovinar Borut Klabjan uporabil sintagmo »nemško nacionalistično društvo«?¹¹ Je bil kot eden najbolj zavzetih članov *Società degli Alpini Triestini*, ki je imelo »po pisanju tiska izrazite in tipične nacionalistične težnje«,¹² Italijan? Ali je bil Kugy kot vnuk velikana slovenskega rodoljubja Jovana Vesela Koseskega (1798–1884), prvega predsednika Slavjanskega društva, pravzaprav Slovenec? Še več, lahko bi se vprašali tudi, če mar Kugy ni pripadal armenski skupnosti? Saj je vendar svoje orgle postavil prav v armensko cerkev in s svojim igranjem tam več let sodeloval pri bogoslužju.¹³

V nadaljevanju skušam pokazati, da so v širšem družbenem kontekstu Kugyjevega Trsta poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja tovrstna vprašanja pravzaprav obrobna, če ne celo povsem nerelevantna. Pokazati želim, da je Kugyja veliko bolj smiselno imeti za tipičnega predstavnika tržaškega meščanstva, za katerega je pomenilo udeleževanje v raznovrstnih društvih nepogrešljiv del vsakdana. V nadaljevanju analiziram, kaj nam članstvo v društvih lahko pove o načinu življenja pripadnikov in pripadnic tržaškega meščanstva, ko pogledamo onkraj tistih interpretacij tržaške preteklosti, ki izhajajo iz največkrat retrospektivnih enodimenzionalnih nacionalnih oziroma etničnih pripovedi, in ki dojemajo mesto Trst in njegovo prebivalstvo predvsem skozi etnično optiko.

Predmet članka – društva – vsekakor ni nov. Izvirnost analize gre iskati v izbranem pogledu na problematiko. Društev in tržaškega meščanstva, ki je z njimi neločljivo povezano, namreč ne opazujem kot skupek domnevnih nacionalnih mehurčkov, ampak skušam ohranjati pogled na Trst kot celoto, torej na prakse in procese, ki so bili skupni različnim Tržačanom in Tržačankam, pa čeprav je pri tem šlo tudi za vprašanja sprejemanja in razširjanja idej nacionalizma. Na osnovi analize društev v pričujočem prispevku predlagam razumevanje tržaške

¹⁰ Letni sezname članstva Jadranskega prirodopisnega društva so bili objavljeni v društveni reviji *Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali*.

¹¹ Klabjan, *Scramble for Adria*, str. 22.

¹² Jelinčič, *Zgodovina SPD Trst*, str. 16.

¹³ Kugy, *Delo, glasba, gore*, str. 107–111. Kako je gledal nase, razkrivajo odlomki iz njegovih besedil. Ko je po prvi svetovni vojni postal italijanski državljani, je napisal, da je »stara Avstrijo ljubil z vsem srcem« in jo umirajočo branil z vsemi svojimi močmi (v Millo, *L'élite del potere*, str. 233–234).

meščanske družbene in kulturne dinamike na način, ki mesta ne zarisuje in interpretira zgolj kot sestavljanke med sabo nasprotujočih si etničnih in nacionalnih skupin, pri čemer mi konceptualna izhodišča zagotavljajo antropološke in sociološke teorije in že opravljene historične raziskave nacionalizacije urbanega življenja na ozemlju Habsburške monarhije, ki jih razgrinjam v nadaljevanju.

Teoretska umestitev

Etnocentrično branje preteklosti potrjuje neizbežnost etnonacionalnih identitet in poudarja, da so historični akterji in akterke od nekdaj živeli v izoliranih skupnostih, ki naj bi druga drugo ignorirale.¹⁴ Tovrstne mononacionalne perspektive pripovedujejo izključno o eni skupnosti, o drugih pa zgolj takrat, ko so ti predstavljeni kot nasprotniki. Tovrstni pristop se zdi nezadosten vsaj iz dveh razlogov. Najprej zato, ker v vse drobce družbenega življenja vnaša idejo nacionalnega, obenem pa tudi, ker zanemarja vidike zgodovine, ki niso nacionalni. Če ponazorim s primeroma, člani Jadranskega naravoslovnega društva so se v kontekstu svojega društvenega delovanja načrtno distancirali od nacionalnih gibanj: odločili so se, da kot člani društva pripadajo posebni skupnosti: »Republiki znanosti«.¹⁵ Pri analizi Društva ljubiteljev živali (*Società Zoofila*) se poraja drugačno, a pomembno vprašanje: zakaj sploh govoriti o nacionalni pripadnosti, ko ta v primeru tega društva ni igrala pomembne vloge.¹⁶

Želela sem se izogniti teleološki premici nacionalizma, a na kaj sem se potem opirala? Kot izhodišče so mi pri razumevanju meščanstva služile antropološke in sociološke raziskave, ki identifikacije poudarjajo kot dinamične, pluralne in večplastne, in ne kot koherentne, stabilne ali celo statične.¹⁷ Vpogled v težave omejujočih perspektiv so mi nudile tudi kritike metodološkega nacionalizma,¹⁸ etnicizma¹⁹ in grupizma.²⁰ Vpliv na moje delo pa so imele tudi

¹⁴ Gombač je denimo govoril o dveh narodnostih, ki sta v Trstu živeli druga mimo druge (gl. *Trst – Trieste*, str. 49), Ara in Magris pa po zgledu pisatelja Scipia Slataperja o »dvojni duši« (gl. *Trst, obmejna identiteta*). Nacionalno angažirani raziskovalci so v svojih besedilih skušali dokazati prisotnost ene ali druge nacionalne skupine v davni srednjeveški in tudi starejši preteklosti, med njimi Merkù, ki je na podlagi analize imen razglabljal o slovenski prisotnosti v srednjem veku (gl. *La presenza slovena nella città preemporiale*).

¹⁵ Ličen, *Kulturna društva v Trstu*, str. 156–165.

¹⁶ Ličen, Tržaško društvo ljubiteljev živali in njegove dame.

¹⁷ Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*; Bauman, *Tekoča moderna*; Brubaker in Cooper, *Beyond »Identity«*; Jenkins, *Social Identity*; Eriksen in Schober, *Introduction*.

¹⁸ Wimmer in Glick Schiller, *Methodological Nationalism and Beyond*.

¹⁹ King, *The Nationalization of East Central Europe*.

²⁰ Brubaker, *Ethnicity without Groups*, str. 164, 166; *Ethnicity, Race, and Nationalism*, str. 28.

novejše historično-antropološke raziskave procesov nacionalizacije urbanega življenja na ozemlju Habsburške monarhije, s pomočjo katerih je mogoče lokalno tržaško zgodovino osvetliti v primerjalni perspektivi in v imperialnem okviru.²¹ Prebivalstvo je do Habsburškega cesarstva gojilo zelo različne odnose, a to ne spremeni dejstva, da je ta državna tvorba imela dolgo kontinuiteto in da je vpetost vanjo neizbežno oblikovala subjektivnost historičnih akterjev.

Društva in društveno življenje

Moja pot se je pričela z osvetljevanjem zgodovine tržaških društev. V virih o tržaških društvih 19. stoletja sem naletela na morje različnih nazivov za društva. Društva so se skrivala za izrazi, kot so *krožek*, *società*, *Klub*, *čitalnica*, *unione*, *fascio*, *Vereinigung*, *gabinetto*, *Verein*, *associazione*, *casino*, *circolo* in *društvo*. Kopica izrazov je deloma odraz pestre jezikovne podobe habsburškega Trsta, deloma pa je povezana z množičnostjo in raznolikostjo združenj ter z družbenim in pravnim razvojem habsburškega cesarstva. Prav zato je težko podati definicijo društev, ki bi v celoti pokrivala pestro realnost zgodb, kot jih izpričujejo raznovrstni historični viri. V najširšem smislu lahko društva opredelim kot prostovoljna, zavestna in samoregulirana združenja posameznikov in/ali posameznic, ki jih je družil skupni interes. Med društva potemtakem spadajo tako dobrodelna, kulturna, politična, športna, izobraževalna, domoznanska, pevska in čitalniška društva kot bratovščine in redovi, gospodarske družbe, obrtniška združenja in rudarske družbe.

Po uvodnem pregledu sem se iz praktičnih razlogov osredinila na t. i. čitalniška oziroma kulturna društva, ki so jih družili podobni načini združevanja in rituali. Zbirali so se na primer v društvenem salonu ali dvorani. Ta je v marsičem spominjala na dnevno sobo, v kateri so lahko listali po gradivu društvene knjižnice in o prebranem razpravljali. Čeprav je branje danes izrazito individualno, celo intimno, je bilo glasno branje v družbi nekoč povsem običajno; zato je branje spadalo tudi v domeno društev in s tem v sfero javnega.²² Člani in občasno tudi članice društev so se srečevali po ustaljenem urniku.

²¹ Na primeru Budjejevic (danes České Budějovice) je to prikazal King (*Budweisers into Czechs and Germans*), na primeru Pazina D'Alessio (*Istrians, Identifications and the Habsburg Legacy*), na primeru Maribora Almasy (*Wie aus Marburger »Slowenen« und »Deutsche« wurden*), na primeru Celja Cvirn (*Trdnjavski trikotnik*), na primeru Brodija Kuzmany (*Brody*), na nivoju avstrijskih kronovin pa so podobno storili za Galicijo Stauter-Halsted (*The Nation in the Village*), za Češke dežele Zahra (*Kidnapped Souls*), za spodnjo Štajersko in Habsburško monarhijo kot celoto Judson (*Guardians of the Nation; Habsburški imperij*) in drugi.

²² Leerssen, Introduction, str. 3–4.

Enkrat tedensko ali nekajkrat na mesec so v času poznih popoldanskih ali večernih ur priredili predavanje enega izmed članov ali povabili zunanjega predavatelja. Manj formalne prireditve so bile redkejšje: sem so spadali plesi in koncerti, ki so se odvijali le nekajkrat na leto. Člani društvenih odborov so se srečevali tudi na društvenih zborih, obvezno na letnem občnem zboru, na katerem so bile izvedene volitve, pregled članstva in blagajne, za tekoče probleme pa so sestankovali enkrat na mesec, ponekod tudi tedensko.

Članice in člane kulturnih društev je poleg naklonjenosti goli družabnosti, branju in razpravam družila tudi vedoželjnost in zavzetost za napredek in izboljšanje družbe. Liberalno meščanstvo je namreč svoje ideje lahko manifestiralo prav skozi društva, ki so nudila prostor za aktivnejšo državljansko participacijo v javnih zadevah. Članice in člani Društva ljubiteljev živali, denimo, so s svojimi apeli lokalne predstavnike oblasti prepričali v uvedbo odlokov, ki so bolj natančno regulirali skrb za živali.

Meščansko članstvo

Ob pregledovanju delovanja najrazličnejših tržaških društev se je vedno znova izkazalo, da so člani in članice pripadali specifičnemu miljeju mestnega prebivalstva – obstoječi ali nastajajoči socialni eliti. Ko sem se denimo ubadala z vprašanjem, kdaj in na kakšen način so se društvom pridružile članice, sem ugotovila, da govorimo o vključevanju posameznih *dam* in ne o množičnem vključevanju ženske populacije kot take. Ko sem skušala razumeti delovanje članstva Društva ljubiteljev živali, je bilo treba poudariti, da govorim o meščanih in meščankah, ki so živali dojemali kot družabnike, raziskovalne objekte ali pa nekakšne okraske, vsekakor pa jim živali niso pomenile vira lastnega preživetja.²³ Ko sem obravnavala delovanje Jadranskega naravoslovnega društva, sem morala opozoriti, da govorim o socialnem sloju, katerega pripadniki so si v finančnem in časovnem smislu lahko privoščili terensko delo na drugem koncu cesarstva ali celo na drugem koncu sveta.²⁴ Tudi pri analizi društev, ki so že sredi 19. stoletja promovirala združevanje po nacionalnih oseh, se je izkazalo, da je aktiviste in aktivistke vsaj tako kot zavzetost za *narod* in *narodno* družila pripadnost družbeni eliti.

Na podobne primere naletimo tudi ob pregledu članstva drugih, starejših tržaških društev. Člani predsedstva leta 1815 nastalega družabnega društva *Casino Vecchio* so na primer bili predstavniki mestne elite, med njimi

²³ Ličen, Tržaško društvo ljubiteljev živali in njegove dame.

²⁴ Ličen, Jadransko naravoslovno društvo od nastanka leta 1874 do prve svetovne vojne.

tržaški škof, mestni župan oziroma podesta in ravnatelj policije, namestništva, vojske in drugih organov.²⁵ Čeprav med člani leta 1861 ustanovljene Slavjanske čitalnice ni bilo tržaške smetane, pa je tudi ta čitalnica odražala meščanski razred; bila je namreč nedostopna vsem, ki razmeroma visoke članarine niso mogli plačati.²⁶

Med člani tedanjih društev so resda prevladovali moški, a vendar je bil svet društev tudi svet žensk. Pravzaprav je bil vpliv žensk veliko večji, kot so ga priznavala napisana in nenapisana društvena pravila.²⁷ Nekatera druga tržaška društva prve polovice 19. stoletja, kot denimo *Casino Greco*, *Casino Tedesco* in *Casino Vecchio*, so že tedaj vključevala ženske.²⁸ Prostor, ki so ga člani tržaških društev, z izjemo političnih, namenjali ženskam, se je v naslednjih desetletjih postopno širil.²⁹

V zvezi z ženskim udejstvovanjem v društvih je vsekakor pomembno poudariti dejstvo, da ženske niso bile uniformna skupnost. Segmentirane so bile glede na versko, nacionalno, jezikovno in še zlasti glede na razredno pripadnost. Tržaške ženske, ki so se udejstvovale v kulturnih društvih, so, podobno kot drugod, predstavljale manjšino celotnega ženskega prebivalstva. To so bile privilegirane posameznice, *dame*, *baronice* oziroma *gospa* in največkrat v sorodu z moškimi člani društev. V tem smislu tudi tukaj sili v ospredje vprašanje razredne pripadnosti. Spolna identifikacija seveda ni nepomembna, nasprotno – vendar pa se prekriva z drugimi identifikacijami, ki rušijo monolitno podobo žensk. Iz tega razloga je osnovni gradnik razmišljanja o družbeni vlogi spola intersekcionalnost različnih kategoričnih in hierarhičnih klasifikacij.

Meščansko združevanje v društva

Članstvo v veslaških, pedagoško-didaktičnih, arheoloških, gledaliških in najrazličnejših drugih društvih je, kot kaže primer Juliusa Kugyja, predstavljalo pomemben del meščanskega življenja. Tudi mnogi zgodovinarji so poudarili, da so bila društva od začetka 19. stoletja naprej ena od ključnih značilnosti

²⁵ Več o *Casino Vecchio* v Cattaruzza, Tra logica cetuale e società borghese. O samem članstvu *Casino Vecchio* pa na strani 442.

²⁶ Vogrič, Lovro Žvab, Levstikov prijatelj, str. 42–43.

²⁷ Vodopivec, Kako so ženske na Slovenskem stopale v javno življenje, str. 33.

²⁸ Cattaruzza, Tra logica cetuale e società borghese, str. 433–434.

²⁹ Tako po društveni zakonodaji iz leta 1848 kot tudi po društvenem zakonu iz leta 1867 ženske niso smele biti članice političnih društev (Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, str. 461).

strukture meščanskega habitusa.³⁰ V leta 1843 ustanovljeno Historično društvo za Kranjsko so bili na primer včlanjeni plemiči, duhovniki, uradniki, profesorji, trgovci, obrtniki, zdravniki in oficirji.³¹ Tudi Narodni kazino (*Nemzeti Casino*), ustanovljen leta 1827 v Budimpešti, je združeval pripadnike družbene elite,³² ne nazadnje pa je tudi članstvo bolj oddaljenih, na primer baltskih društev, vsaj do druge polovice 19. stoletja ostajalo omejeno na plemstvo, oficirje, uradništvo, književnike in trgovce.³³ Socialna struktura članstva tržaških društev se v tem smislu ni bistveno razlikovala od društev v drugih delih monarhije oziroma Evrope.

V stoletju meščanstva se društva preobrazijo iz maloštevilnih in le za posameznike dostopnih otokov novih oblik diskurza v vseprisoten in nepogrešljiv del meščanskega vsakdana.³⁴ V tem obdobju se meščanstvo vse pogostejše na podlagi skupnih interesov zbira v (pol)javnih prostorih – društvih. V pogovorih je bolj kot to, kdo so bili člani, štel, kaj so povedali.³⁵ Društva se tako v 19. stoletju manifestirajo kot najpomembnejše institucije družabnega, a tudi družbenega in političnega življenja meščanstva.

Društva so zadovoljevala potrebo po druženju, razvedrilu in prisotnosti oziroma vidnosti v javnem prostoru. Bila so vozlišča družabnega življenja, ki so omogočala sklepanje novih poznanstev in prijetno preživljanje časa v družbi podobno mislečih. Eden najpomembnejših implicitnih motivov je bil gotovo obet večjega socialnega kapitala, ki je mnoge motiviral k pridružitvi. Poznanstva, sklenjena v znanem tržaškem Društvu Minerva, katerega članstvo je zanimal napredek na področju umetnosti, znanosti, morale, pedagogike, estetike, domoznanstva oziroma splošni napredek človeštva, so na primer lahko odločala o tem, kdo bo prevzel urednikovanje *La Faville*, ene odmevnejših tržaških revij.³⁶

Sodelovanje v društvih je lahko služilo – v obliki sistematičnega pridobivanja pomembnih veščin, vedenj, izkušenj in socialnih stikov – tudi kariernemu samouresničevanju. Zgodovinarja Alexander Maxwell in Alexander Campbell sta v svoji analizi budimpeškega društva Narodni kazino, ki je delovalo kot forum madžarske aristokracije in buržoazije, pokazala, da je na primer

³⁰ Davidoff in Hall, *Family Fortunes*; Judson, *Whether Race or Conviction Should be the Standard*; Kaschuba, *German Bürgerlichkeit after 1800*; Kocka, *The European Pattern and the German Case*.

³¹ Več v Janša Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, str. 53.

³² Maxwell in Campbell, István Széchenyi, str. 5–7.

³³ Več v Hackmann, *Voluntary Associations and Region Building*, str. 5–6.

³⁴ Anderson, *Voluntary Associations in History*, str. 215–216.

³⁵ Kaschuba, *German Bürgerlichkeit after 1800*.

³⁶ Več v Reill, *Nationalists who Feared the Nation*, str. 89.

sodelovanje podjetnim članom nudilo pot do kapitala, magnatom pa možnost za smotno investiranje svojega premoženja.³⁷

Vpetost v nove, društvene socialne mreže je nenazadnje služila oz. omogočala tudi iskanje življenjskega partnerja ali partnerke. Mreže, ki so se tvorile v društvenih salonih, so namreč segale vse do domačih ognjišč in obloženih miz.³⁸ Kugy tako zapiše, da je med koncerti čez dvorano Društva Schiller »planil vroč val ljubezni. Marsikaj, kar je dotlej ostajalo skrito, je čudežno vzcvetelo in pospešilo zaroke, ki so bile v zraku«.³⁹

Obenem je meščanskemu prebivalstvu udejstvovanje v društvih odpiralo tudi drugačna vrata, vrata javne sfere. Musil je v svojem *Možu brez posebnosti*, umetniškem orisu avstro-ogrskega urbanega etosa, izpostavil društva kot stične točke individualnega in kolektivnega. Na grofa Leinsdorfa, vodjo odbora, ki je pripravljaval slavnostno proslavo cesarjeve obletnice, se z domoljubnimi pobudami niso obračali posamezniki, pač pa »predsedniki planinskih društev, zveze svobodomislecev, deklških kongregacij, obrtniških združenj, društev za gojitev družabnosti, meščanskih klubov in drugih takih skupin in skupinic, ki jih prehod od individualizma h kolektivizmu nosi pred seboj kakor vrtničast veter kupčke smeti.«⁴⁰

Društva so bila, bi lahko zapisali, tretji pomemben prostor socializacije: med intimno oziroma zasebno sfero družine in javno, tudi imperialno sfero države. Bila so del procesa, v katerem se je nabor »pasivnih« posameznikov in posameznic mobiliziral v skupnost, ki je sodelovala v javnem življenju in se zavzemala za skupne cilje.⁴¹ Pogovori, ki so bili nekoč omejeni le na domače dnevne sobe, so s pomočjo društev postali del javnega življenja oziroma po Habermasu predpogoj vznikajoče javne sfere – prostora, ki ga kot Gary Cohen razumem kot prostor diskurza in akcije, ki je formalno neodvisen od države in v katerem lahko posameznice in posamezniki javno naslavlajo vprašanja politike, oblasti in družbe kot take.⁴² Prav društva so bila poleg tiska sredstvo, s pomočjo katerega so lahko liberalni meščani in meščanke oblikovali in manifestirali svoje kritične ideje, ki so tlakovale pot iz starega režima v novo, k napredku usmerjeno meščansko družbo.⁴³

³⁷ Maxwell in Campbell, István Széchenyi, str. 8.

³⁸ Krueger, *Czech, German & Noble*, str. 120.

³⁹ Kugy, *Delo, glasba, gore*, str. 75.

⁴⁰ Robert Musil, *Mož brez posebnosti*, prev. Janez Gradišnik (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1962 [1943]), str. 242.

⁴¹ Habermas, *The Public Sphere*.

⁴² Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy*, str. 245.

⁴³ Več v Habermas, *The Public Sphere*; Judson, *Whether Race of Conviction Should be the Standard*, str. 30–31; Kaschuba, *German Bürgerlichkeit after 1800*.

Tržaško meščanstvo

Kdo so torej meščanke in meščani in od kod tako navdušenje nad združevanjem v društva? V *dobi meščanstva*, obdobju, ki se je začelo s francosko revolucijo in končalo s prvo svetovno vojno, se je kot posledica urbanizacije, ekonomskega razvoja in napredka države povečalo število prebivalcev in prebivalk mest, število meščanov in meščank in meščanskega načina življenja. Heterogeno meščansko skupnost so sestavljali trgovci, bančniki, inženirji, najrazličnejši uradniki, zdravniki, odvetniki, profesorji, industrialci, umetniki, časnika in nekateri drugi pripadniki in včasih tudi pripadnice komercialnih, manufakturnih in profesionalnih skupin, ki so nadzorovali pomemben del kapitala. To elitno socialno kategorijo je družila skupna mentaliteta, kultura in življenjski stil, ki mu pravimo meščanskost (*Bürgerlichkeit*).⁴⁴ Meščanskost je slonela na izobrazbi, lastništvu, prestižu, skupnih izkušnjah in se izražala skozi specifično samorazumevanje, skupno zavest in sprejemanje skupnih v razsvetljenstvu rojenih vrednotnih idealov: izobrazba, delo, napredek, razum, posameznikova avtonomija oziroma neodvisnost. Meščanski sloj je v praktičnem smislu združevala tudi skupna kultura, ki se je artikulirala tudi s specifičnim okusom in vzorci obnašanja.⁴⁵

Vse to velja tudi za Trst, pa vendar ima to mesto zaradi kombinacije obmorske lege, podonavskega zaledja, trgovske dejavnosti in ugodnosti proste luke ter drugih privilegijev, ki jih je država protekcionistično nudila Trstu in njegovemu prebivalstvu, svoje specifičnosti. V času 18. in še zlasti 19. stoletja se je Trst preobrazil iz obmorskega mesteca in postal imperialno in emporialno središče.⁴⁶ Če je konec 18. stoletja štel 30.000 prebivalcev, naj bi jih leta 1900 bilo že 178.599.⁴⁷ Do preloma stoletja je tako postal tretje največje avstrijsko mesto, ključno upravno središče, najpomembnejše jadransko pristanišče in tretje največje skladišče kave na svetu.⁴⁸

⁴⁴ Različni nazivi za meščanke in meščane, na primer nemški *Bürgertum*, francoski *bourgeoisie*, italijanska *borghesia*, angleški *bourgeoisie*, ne nosijo istega pomena. Vsak izhaja iz specifičnega zgodovinskega konteksta. V slovenskem primeru lahko meščanstvo na podlagi dolge skupne zgodovine vendarle enačimo s pojmom *Bürgertum*.

⁴⁵ Več o vzponu meščanstva in meščanskosti v dolgem 19. stoletju v Hobsbawm, *Čas kapitala*, str. 275–300; Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva; Kocka, *The European Pattern and the German Case*; Kaschuba, *German Bürgerlichkeit after 1800*; *Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije*.

⁴⁶ O Trstu v času razsvetljenstva in integraciji judovskih, a tudi drugih priseljencev, glej Dubin, *The Port Jews of Habsburg Trieste*. Podrobneje o demografskih premikih tržaškega prebivalstva v 18. stoletju v Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*, za 19. stoletje glej na primer Rutar, *Kultur, Nation, Milieu*, str. 69–76.

⁴⁷ Pirjevec, *»Trst je naš!«*, str. 17.

⁴⁸ Prav tam, str. 45.

Trgovski značaj je mestu omogočil, da se je že od obdobja restavracije trgovski sloj vzpostavil kot dominanten sloj tržaškega prebivalstva. K vzponu vse bogatejše buržoazije je pripomoglo tudi dejstvo, da v mestu skorajda ni bilo plemstva.⁴⁹ Vodilna elita trgovske buržoazije je vsaj do konca prve svetovne vojne igrala pglavito vlogo pri bogastvu tega trgovskega, finančnega in kasneje tudi industrijskega središča. Trst se je tako v 19. stoletju, predvsem zaradi številčne trgovske buržoazije, razmahnil v meščansko mesto *par excellence*. Zgodovinar Elio Apih je celo zapisal, da je Trst nemara bil »kar najbolj meščansko mesto Avstrije« (»la città forse più borghese dell'Austria«).⁵⁰

Ekonomski vzvodi in privilegiji, ki jih je nudila država, so podjetne Tržacane motivirali k sodelovanju, pri čemer so v ozadje stopile kulturne, jezikovne, verske in druge morebitne razlike. Različni meščani in meščanke so skupaj oblikovali družbeno tkivo, ki sprva ni imelo skupnih tradicij, a se je postopoma poenotilo v meščansko skupnost, ki je pod okriljem ideje napredka tvorila nove, skupne rituale in med sabo komunicirala v italijanščini oziroma njeni lokalni različici.⁵¹ Da je bila tržaška trgovska elita naklonjena novim, liberalnim idejam se je kazalo že v 18. stoletju, ko se je tedaj še maloštevilno tržaško meščanstvo navzelo razsvetljenskih in prostozidarskih idej.⁵² Prav v izraziti liberalnosti (v ideološkem in ne nujno strankarskem smislu), v naklonjenosti pozitivizmu in sekularni drži naj bi se tržaška buržoazija pomembno razlikovala od prebivalcev preostalih mest sicer konservativno katoliške Habsburške monarhije. Zgodovinarica Marina Cattaruzza je v tem smislu Trst označila celo za »liberalni otok«.⁵³

Če tržaško buržoazijo opredelimo še v odnosu do drugega, lahko govorimo o razlikovanju od delavstva, vsekakor pa od predstavnika oziroma predstavnice tržaškega prebivalstva z manj ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala. Za tržaško meščanstvo je bil kot *Drugi* oziroma kot drugačen nemalokrat kategoriziran prebivalec ali prebivalka slovanskega porekla. Anna Millo je iz

⁴⁹ Cattaruzza, *Tra logica cetuale e società borghese*, str. 420. Cattaruzza obširneje pripoveduje o hitro obogateli trgovski buržoaziji, ki jo med pripovedovanjem o članih društva Casino Vecchio opredeli z izrazom »nuovi ricchi« (prav tam, str. 426).

⁵⁰ Apih, *Slovinci in 1848. leto*, str. 11. S temi besedami sta Trst opisala že Vivante v svoji odmevni monografiji *Irredentismo adriatico* (1912) in Leghissa v monografiji *Trieste che passa: 1884–1914* (1955) (po Rutar, *Kultur, Nation, Milieu*, str. 47).

⁵¹ Cattaruzza, *Tra logica cetuale e società borghese*, str. 421; Catalan, *The Ambivalence of the Port City*; Rutar, *Kultur, Nation, Milieu*, str. 45–56; Millo, *Storia di una borghesia*, str. 62; Millo, *Trieste, 1830–70*; Verginella, *The Fight for the National Linguistic Primacy*, str. 30.

⁵² Millo, *Trieste, 1830–70*, str. 65. Več o tržaškem primeru prevzemanja prostozidarskih idej in ustanavljanju lož Manenti, *Massoneria e irredentismo*.

⁵³ Cattaruzza, *Population Dynamics and Economic Change in Trieste and Its Hinterland*, str. 178.

virov kot »sovražnika buržoazije« razbrala Slovenca.⁵⁴ V diskurzu italijansko govorečega meščanstva 19. stoletja je *Slovan* kot združeni pojem za prebivalce slovenskega, hrvaškega in srbskega porekla postal sinonim za neitalijanskost in nenemškost; največkrat je pomenil neizobraženega, revnega, tudi moralno oporečnega prebivalca podeželja.⁵⁵ Iz virov o Društvu ljubiteljev živali se na primeru diskurza članic in članov društva na primer kaže odnos, ki so ga *civilizirani* meščani in meščanke gojili do *nehumanih*, pretežno slovanskih delavcev in delavk.⁵⁶

Med slovenskimi in širše slovanskimi prebivalci in prebivalkami Trsta so res prevladovali razredno in slojno skromnejše situirani, ki so v Trst prišli tako rekoč s trebuhom za kruhom.⁵⁷ Obenem pa vemo, da je bilo med delavstvom tudi veliko *regnicolov* in drugih italijansko govorečih.⁵⁸ Raziskovalci in raziskovalke so pokazali tudi, da lahko Slovane najdemo med najuspešnejšimi trgovci 18. stoletja,⁵⁹ pa tudi med buržoazijo 19. stoletja.⁶⁰ Navkljub zakoreninjenim predstavam tržaškega meščanstva Slovana oziroma Slovanke ni mogoče identificirati kot protipol meščana oziroma meščanke, saj to ne bi ustrezalo historičnim dejstvom. Obenem bi s tem izgubili pogled na tržaško meščanstvo kot celoto in zapadli v delitev Trsta z nacionalnih izhodišč.

Društveno življenje tržaškega meščanstva

Trgovina je brez dvoma močno zaznamovala vsakdan tržaškega prebivalstva, a je bil Trst bogat tudi v kulturnem, intelektualnem in znanstvenem smislu. Tržaški komparativist Elvio Guagnini je to dvojnost metaforično povzel v naslovu ene svojih knjig: *Minerva nel regno di Mercurio* (*Minerva v Merkurjevem kraljestvu*, 2001). Želel je poudariti pomen prepleta kulturnega

⁵⁴ Millo, *L'élite del potere*, str. 67. V zvezi s sinonimno rabo pridevnikov »slovanski« in »slovenski« in identitetno fluidnostjo, ki je z njo povezana, glej Verginella, *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento*, str. 458.

⁵⁵ Verginella obširneje o razširjeni ideji dihotomije med italijanskim mestom in slovanskim podeželjem, še zlasti o vplivu te problematične paradigme na zgodovino 19. in 20. stoletja, v *O zgodovini dihotomije mesta in podeželja*.

⁵⁶ Ličen, *Kulturna društva v Trstu*, str. 122–124.

⁵⁷ Pirjevec, *»Trst je naš!«*, str. 17.

⁵⁸ Npr. Rutar, *Kultur, Nation, Milieu*, str. 71–74.

⁵⁹ Verginella, *O zgodovini dihotomije mesta in podeželja*, str. 448–455; Dogo, *The Slavonic Dimension of Trieste as an Imperial Port-City*, str. 465–470.

⁶⁰ Verginella, *Družbeni vzpon slovenske elite v Trstu; Pahor, Družina Kalister v Trstu*. Verginella je sicer v svojem prispevku do kategorije »slovenskega meščanstva« tudi kritična: postavlja namreč vprašanje, kdo so bili »slovanski« meščani in meščanke.

in znanstvenega udejstvovanja, ki ju simbolizira boginja Minerva, z blagovnim prometom, ki ga simbolizira bog Merkur. Tudi Apih je menil, da Trst ni bil samo mesto trgovskih odnosov, »ampak tudi aktivno zavezan k ustvarjanju in razmišljanju o idealnih in klasičnih vrednotah«.⁶¹

Tozadevno ne preseneča, da so med ustanovnimi skupinami enega najzgodnejših tržaških dobrodelnih društev, Tržaškega zavoda za revne (*Istituto dei Poveri di Trieste*), ki je nastal leta 1818, bili tudi trgovci.⁶² Tudi pripadniki znane trgovske družine Kalister so velikokrat nastopali v vlogi kulturnih mecenov, dobrodelnežev in preprosto članov raznovrstnih društev.⁶³ France (tudi Francesco ali Franc) Kalister (1839–1901) je na primer deloval v Društvu tržaških turistov (*Club Touristi Triestini*), v katerem je člane združevala naklonjenost izletništvu.⁶⁴ Tudi zelo bogati meščani, kot na primer Pasquale Revoltella (1795–1869), svoj čas verjetno najprepoznavnejši tržaški poslovnež, in Marco Parente (1786–1840), lokalni agent družine Rotschild, so sodelovali v kulturnih in čitalniških društvih in pri družbenih iniciativah, ki so mesto spreminjale v kozmopolitski center.⁶⁵

Če orišemo meščansko združevanje v društva še v časovnem kontekstu, opazimo delovanje številnih društev, med njimi dobrodelnih, umetniških, razvedrilnih – leta 1795 je nastal *Casino Greco*⁶⁶ – in podpornih, že v predmarčnem času. Nastajala so tudi neformalna združenja, kot so bili prostozidarji in karbonarji.⁶⁷ Od sredine tridesetih let 19. stoletja so se v mestu razmahnila še številna druga društva, manj salonska in bolj specializirana, pa vendar elitna, ob njih pa tudi gledališča, bolnišnice, šole in dobrodelne ustanove. Trst je postal nekakšna meka za umetnike, pisatelje in druge, ki so tam našli priložnost zase.⁶⁸ Poseben pomen so imela v tem mestu društva tudi zato, ker je Trst navkljub velikosti, številčnosti prebivalstva in gospodarskemu pomenu univerzo dobil šele po prvi svetovni vojni. Prav društva so tako ponujala fizični, a še zlasti simbolni prostor, kjer so v mestu brez univerze lahko živele znanost, umetnost in kritična misel.

Od srede stoletja naprej je v Trstu zanimanje za združevanje v društvih vse bolj naraščalo. Leta 1859 ustanovljeno Društvo Schiller je v prvih letih obstoja štelo preko 2.000 članov, predvsem nemško govorečih predstavnikov

⁶¹ Apih, *La società Triestina tra il 1815 ed il 1848*, str. 27.

⁶² Melato, *Per una storia dell'assistenza medica e sociale ai bambini di Trieste*, str. 383.

⁶³ Verginella, *Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento*, str. 452; Pahor, *Družina Kalister v Trstu*.

⁶⁴ Prav tam, str. 56.

⁶⁵ Reill, *Nationalists who Feared the Nation*, str. 85–86.

⁶⁶ Millo, *L'élite del potere*, str. 158.

⁶⁷ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju*, str. 165–167.

⁶⁸ Reill, *Nationalists who Feared the Nation*, str. 85.

buržoazije.⁶⁹ Društveno življenje se je izraziteje razširilo v zadnji tretjini 19. stoletja.⁷⁰ Filharmonično-dramatično društvo (*Società Filarmonico-drammatica*) je na primer leta 1897 štel 590 članov,⁷¹ Telovadno združenje (*Unione ginnastica*) pa leta 1899 1.429 članov.⁷² V mestu je leta 1905 obstajalo 316 društev,⁷³ samo nekaj let kasneje, ob razpadu Avstro-Ogrske, je število društev še naraslo. Zgolj »hrvaških« in »slovenskih« društev naj bi bilo potem okoli 200.⁷⁴

V desetletju pred prvo svetovno vojno se društvena pahljača ni razširila le kvantitativno, temveč tudi v kvalitativnem smislu. Zgolj športnih društev je bilo v mestu ogromno. Ustanovljen je bil na primer Teniški klub (*Lawn Tennis Club*),⁷⁵ pa Klub avtomobilistov (*Automobile Club*),⁷⁶ Češki jadralni klub (*Český Yacht Klub*),⁷⁷ Kolesarski Klub Sokol⁷⁸ in Tržaško veslaško društvo »Jadran« (*Triester Ruderverein »Adria«*).⁷⁹ Verjetno ni potrebno dodati, da je šlo za aktivnosti, ki so pritegnile predvsem meščanstvo; kdo je imel dovolj časa in sredstev, da si je privoščil avtomobil, jadnico oziroma drugo potrebno opremo? Kdo je v svojem vsakdanu imel dovolj časa, da ga je lahko namenil tudi rekreaciji? V mestu so se nahajala številna društva, npr. Podružnica Avstrijskega društva za pomorsko pravo,⁸⁰ Društvo proti rabi alkohola (*Lega antialcoolistica*),⁸¹ Tržaško stenografsko združenje (*Unione stenografica Triestina*),⁸² *Dalmatinski Skup*.⁸³

Od preloma stoletja naprej postane članstvo v društvih množično. Med člani in ustanovitelji društev so zdaj vse številčnejše tudi ženske, predstavniki drobne buržoazije, delavstva in kmečkega prebivalstva.⁸⁴ Društva, ki so bila prej

⁶⁹ Dorsi, *Stranieri in patria*, str. 51.

⁷⁰ Marušič, Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju.

⁷¹ Millo, *L'élite del potere*, str. 175.

⁷² AST, LAP, 227.

⁷³ AST, LAP, 284.

⁷⁴ Strčić, *La Storia dei Croati*, str. 37.

⁷⁵ Millo, *L'élite del potere*, str. 163–164.

⁷⁶ AST, LS, 12.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ AST, LS, 15.

⁷⁹ AST, LS, 12.

⁸⁰ Marušič, Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju, str. 174.

⁸¹ Melato, *Per una storia dell'assistenza medica e sociale*, str. 387.

⁸² AST, PS, 7.

⁸³ AST, LS, 15.

⁸⁴ Več o delavskih in drugih s socialističnim duhom navdahnjenih društvih tudi Rutar, *Kultur, Nation, Milieu*, o slovenskih združenjih, ki so medse vabila tudi preprostejše prebivalstvo, pa Vovko, *Mal položi dar ...*

namenjena višjim slojem, na primer prostozidarska, postanejo bolj vključujoča;⁸⁵ s tem sicer izgubijo svoj izrazito buržoazni značaj, hkrati pa ostajajo principi združevanja v društva v veliki meri še naprej enaki. Društva namreč niso bila buržoazna samo po članstvu, ampak tudi po praksah, pravilih in vrednotah. Anna Millo je na primeru tržaških socialistov in njihovih združenj pokazala, da so tudi v Trstu spisi Karla Marxa sprva pritegnili liberalno meščanstvo. O Marxovih idejah se je na primer razpravljalo v Društvu Minerva, kjer jim je lahko prisluhnil tudi eden danes najbolj znanih tržaških socialistov, Angelo Vivante (1869–1915), sicer premožen meščan judovskega porekla.⁸⁶

Meščanstvo je na svoji misiji pomeščanjenja (*Verbürgerlichung*) stremelo k razširjanju svojega načina življenja na celotno družbo.⁸⁷ V tem smislu je mogoče kot enega od pomembnih elementov meščanskega življenja, ki so do konca 19. stoletja uspešno zaznamovali širše prebivalstvo, identificirati tudi društva. Obenem je seveda vključevanje preprostejših prebivalcev in prebivalcev v društveno življenje tesno povezano tudi z nacionalnimi gibanji, ki v zadnji tretjini 19. stoletja pospešeno ustanavljajo svoja društva in vanje vabijo vse zainteresirane članice in člane zamišljenih nacionalnih skupnosti, ne glede na njihov ekonomski status oziroma intelektualno ali kulturno širino.

Zaključek

Podala sem se na pot proučevanja tržaških društev v 19. stoletju, pri čemer svojega pogleda nisem nemudoma zožila na izbrano etnično skupnost, nasprotno, zanimala so me društva kot taka. Ob prebiranju razpoložljivih virov pa sem bila hitro soočena z dejstvom, da se, ko govorimo o društvih, vendar vseskozi pojavlja specifična družbena skupina, ki jo lahko opredelimo kot meščanstvo. Čeprav najdemo v tržaških društvenih arhivih nadvse različna društva, ta skupaj tvorijo zgodbo o tržaškem meščanstvu dolgega 19. stoletja. Osredinjenost na zgodovinske vire o društvih tako ponuja možnost izogiba dominantnim nacionalnim diskurzom in zbližuje Triest, Trieste in Trst. Nemara lahko prav društva predstavljajo okno v svet, ki v naši zgodovinski domišljiji ne obstaja; svet, ki ni definiran s prisotnostjo oziroma odsotnostjo nacionalnega; svet, v katerem so pomembne tudi sicer zapostavljene regionalne, jezikovne, verske, spolne, poklicne in še zlasti razredne oblike kolektivne pripadnosti.

⁸⁵ Manenti, *Massoneria e irredentismo*, str. 25–26.

⁸⁶ Millo, *Storia di una borghesia*, str. 141–211.

⁸⁷ Kocka, *The European Pattern and the German Case*, str. 12.

VIRI

Arhivski in tiskani viri

- AST, LAP, 227 – Državni arhiv v Trstu / Archivio di Stato di Trieste, Namestništvo predsedniški spisi (1850–1905) / Luogotenenza Atti Presidiali (1850–1905), škatla 227, let. 1900.
- AST, LAP, 284 – Državni arhiv v Trstu / Archivio di Stato di Trieste, Namestništvo predsedniški spisi (1850–1905) / Luogotenenza Atti Presidiali (1850–1905), škatla 284, let. 1905.
- AST, LS, 12 – Državni arhiv v Trstu / Archivio di Stato di Trieste, Namestništvo društva (1814–1918) / Luogotenenza Società (1814–1918), škatla 12.
- AST, LS, 15 – Državni arhiv v Trstu / Archivio di Stato di Trieste, Namestništvo društva (1814–1918) / Luogotenenza Società (1814–1918), škatla 15.
- AST, PS, 7 – Državni arhiv v Trstu / Archivio di Stato di Trieste, Uprava policije: društva (1850–1918) / Direzione di Polizia: Società (1850–1918), Tržaško stenografsko združenje (*Unione stenografica Triestina*), škatla 7.
- Guida generale amministrativa commerciale e corografica di Trieste, il Goriziano, l'Istria, Fiume e la Dalmazia. Prvi del. Guida Pratica di Trieste per l'anno 1894.*
Trst: Luigi Mora, 1894–1896.
- Kugy, Julius: *Delo, glasba, gore*. Maribor: Obzorja, 1966 [1931].

LITERATURA

- Almasy, Karin: *Wie aus Marburger »Slowenen« und »Deutsche« wurden: ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861*. Gornja Radgona in Gradec: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark: Pavelhaus, 2014.
- Anderson, Robert T.: Voluntary Associations in History. *American Anthropologist*, 71/1, 1971, str. 209–222.
- Apih, Elio: La società Triestina tra il 1815 ed il 1848. *Italia del Risorgimento e mondo danubiano-balcanico* (ur. b. n.). Videm: Del Bianco, 1958, str. 23–36.
- Apih, Josip: *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Matica slovenska, 1888.
- Ara, Angelo, in Claudio Magris: *Trst, obmejna identiteta*. Ljubljana: Študentska založba, 2001 [1982].
- Bauman, Zygmunt: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /*cf, 2000 [1999].
- Brubaker, Rogers: Ethnicity without Groups. *Archives of European Sociology*, XLIII/2, 2002, str. 163–189.
- Roger Brubaker: Ethnicity, Race, and Nationalism. *Annual Review of Sociology*, 35, 2009, str. 21–42.
- Brubaker, Rogers, in Frederick Cooper: Beyond »Identity.« *Theory and Society*, 29/1, 2000, str. 1–47.
- Bruckmüller, Ernest: Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva. *Zgodovinski časopis*, 45/3, 1991, str. 369–389.
- Catalan, Tullia: The Ambivalence of the Port City: The Jews of Trieste from the 19th to the 20th Century. *Modernity and the Cities of the Jews* (tematska številka, ur. Cristiana Facchini). *Quest: Issues in Contemporary Jewish History; Journal of*

- the *Fondazione CDEC*, 2, 2011, str. 69–98. Dostopno na: < <https://www.quest-cdecjournal.it/the-ambivalence-of-a-port-city-the-jews-of-trieste-from-the-19th-to-the-20th-century/>>, 19. julij 2023.
- Cattaruzza, Marina: Tra logica cetuale e società borghese: Il »Casino vecchio« di Trieste (1815–1867). *Quaderni storici*, 26/77, 1991, str. 419–450.
- Cattaruzza, Marina: Population Dynamics and Economic Change in Trieste and Its Hinterland. *Population and Society in Western European Port Cities, c. 1650–1939* (ur. Richard Lawton in Robert Lee). Liverpool: Liverpool University Press, 2002, str. 176–211.
- Cohen, Gary B.: Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914. *Central European History*, 40/2, 2007, str. 241–278.
- Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- D'Alessio, Vanni: Istrians, Identifications and the Habsburg Legacy: Perspectives on Identities in Istria. *Acta Histriae*, 14/1, 2006, str. 14–39.
- Davidoff, Leonore, in Catherine Hall: *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*. London in New York: Routledge, 2019 [1987].
- Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije 1848–1948* (ur. Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik). Celovec: Mohorjeva založba Celovec, 2008.
- Dogo, Marco: The Slavonic Dimension of Trieste as an Imperial Port-City, 1751–1914. *Zbornik Drage Roksandića* (ur. Damir Agičić, Hrvoje Petrić in Filip Šimetin Šegvić). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019, str. 465–478.
- Dorsi, Pierpaolo: Stranieri in patria: La parabola del gruppo minoritario tedesco nella Trieste austriaca. *Clio*, XXXVII/1, 2001, str. 5–58.
- Dubin, Lois C.: *The Port Jews of Habsburg Trieste: Absolutist Politics and Enlightenment Culture*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Eriksen, Thomas: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press, 1993.
- Eriksen, Thomas, in Elisabeth Schober: Introduction: The Art of Belonging in an Overheated World. *Identity Destabilised: Living in an Overheated World* (ur. Thomas Eriksen in Elisabeth Schober). London: Pluto Press, 2019, str. 1–19.
- Gombač, Boris: *Trst – Trieste: Dve imeni, ena identiteta*. Trst: Tržaška založba, 1993.
- Hobsbawm, Eric: *Čas kapitala 1848–1875*. Ljubljana: Sophia, 2011 [1962].
- Habermas, Jürgen: The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique*, 1/3, 1974, str. 49–55.
- Hackmann, Jörg: Voluntary Associations and Region Building: A Post-national Perspective on Baltic History. Paper based on a talk at the German Study Group at CES, November 2002. *Center for European Studies: Working Paper Series*, 105. Dostopno na: <<http://aei.pitt.edu/9047/1/Hackmann.pdf>>, 25. februar 2021.
- Holfelder, Ute, Gerhard Katschnig, Janine Schemmer in Klaus Schönberger: Transversal Practices Between Bourgeois Cosmopolitanism and Fervent German Nationalism: The Schillerverein in Trieste as an Example of the In-between in the Alps-Adriatic Region. *Traditiones*, 46/1–2, 2017, str. 7–34.
- Janša Zorn, Olga: *Historično društvo za Kranjsko*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Jelinčič, Dušan: *Zgodovina SPD Trst: 1904–1984*. Trst: Slovensko planinsko društvo, 1984.
- Jenkins, Richard: *Social Identity*. London in New York: Routledge, 1996.
- Judson, Pieter: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

- Judson, Pieter: *Habsburški imperij: Nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Judson, Pieter: Whether Race or Conviction Should be the Standard: National Identity and Liberal Politics in Nineteenth-Century Austria. *Austrian History Yearbook*, 22, 1991, str. 76–95.
- Kalc, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: Priseljevanje kot gibal demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper: Založba Annales, 2008.
- Kaschuba, Wolfgang: German *Bürgerlichkeit* after 1800: Culture as Symbolic Practice. *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* (ur. Allan Mitchell, Gus Fagan in Jürgen Kocka). Oxford: Berg, 1993 [1988], str. 392–422.
- King, Jeremy: The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond. *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present* (ur. Maria Bucur in Nancy Wingfield). West Lafayette: Purdue University Press, 2001, str. 112–152.
- King, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton, New Jersey in Woodstock: Princeton University Press, 2005.
- Klabjan, Borut: Scramble for Adria: Discourses of Appropriation of the Adriatic Space Before and After World War I. *Austrian History Yearbook*, 42, 2001, str. 16–32.
- Kocka, Jürgen: The European Pattern and the German Case. *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* (ur. Allan Mitchell, Gus Fagan in Jürgen Kocka). Oxford: Berg, 1993 [1988], str. 13–39.
- Krueger, Rita: *Czech, German & Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Kuzmany, Böries: *Brody: Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Verlag Wien, 2011.
- Leerssen, Joep: Introduction. *The Matica and Beyond: Cultural Associations and Nationalism in Europe* (ur. Krisztina Lajosi in Andreas Stynen). Leiden: Brill, 2020, str. 1–10.
- Ličen, Daša: *Kulturna društva v Trstu kot prizorišče identifikacijskih procesov tržaškega prebivalstva (1848–1914)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2021.
- Ličen, Daša: Jadransko naravoslovno društvo od nastanka leta 1874 do prve svetovne vojne. *Kronika*, 67/3, 2019, str. 531–544.
- Ličen, Daša: Tržaško društvo ljubiteljev živali in njegove dame. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 62/2, 2022, str. 8–28.
- Manenti, Luca: *Massoneria e irredentismo: Geografia dell'associazionismo patriottico in Italia tra Otto e Novecento*. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2015.
- Marušič, Branko: Die Vereinstätigkeit im österreichischen Küstenland (Triest, Görz–Gradisca, Istrien). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Zv. VIII, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 1. del: Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation* (ur. Helmut Rumpler in Peter Urbanitsch). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, str. 541–585.
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales series historia et sociologia*, 9/1, 1999, str. 163–193.
- Maxwell, Alexander, in Alexander Campbell: István Széchenyi, The Casino Movement, and Hungarian Nationalism, 1827–1848. *Nationalities Papers*, 42/3, 2013, str. 508–525.

- Melato, Mauro: Per una storia dell'assistenza medica e sociale ai bambini di Trieste. *Archeografo Triestino*, 72/4, 2012, str. 377–429.
- Merkù, Pavle: La presenza slovena nella città preemporiale. *Storia economica e sociale di Trieste I: La città dei gruppi 1719–1918* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001, str. 273–291.
- Millo, Anna: *L'élite del potere a Trieste: Una biografia collettiva 1891–1938*. Milano: Angeli, 1989.
- Millo, Anna: *Storia di una borghesia: La famiglia Vivante a Trieste dell'emporio alla guerra mondiale*. Gorizia: LEG Edizioni, 1998.
- Millo, Anna: Trieste, 1830–70: From Cosmopolitanism to the Nation. *Different Paths to the Nation: Regional and National Identities in Central Europe and Italy, 1830–70* (ur. Laurence Cole). New York: Palgrave Macmillan, 2007, str. 60–81.
- Pahor, Milan: Družina Kalister v Trstu: Podoba Trsta v 19. in začetku 20. stoletja ter narodni preporod tržaških Slovencev. *Kronika*, 58/1, 2010, str. 29–58.
- Pirjevec, Jože: »Trst je naš!«: *Boj Slovencev za morje (1848–1945)*. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Reill, Dominique: *Nationalists who Feared the Nation: Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford: Stanford University Press, 2012.
- Reimann, Reinhard: *Die Deutschen in Triest 1880–1920: Das Verhältnis der deutschen Bevölkerung in der Adriastadt zu Italienern und Slowenen vom Beginn der nationalpolitischen Auseinandersetzungen bis zur Eingliederung der Stadt in das Königreich Italien*. Doktorska disertacija. Graz: Univerza v Gradcu, Institut za zgodovino, 2017.
- Rutar, Sabine: *Kultur, Nation, Milieu: Sozialdemokratie in Triest vor dem Ersten Weltkrieg*. Essen: Klartext, 2004.
- Sirovich, Livio: L'alpinismo triestino dall'irredentismo alla guerra partigiana. *Qualestoria: Rivista di storia contemporanea*, 29/2, 2001, str. 143–154.
- Stauter-Halsted, Keely: *The Nation in the Village: The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848–1914*. Ithaca in London: Cornell University Press, 2001.
- Strčić, Petar: La storia dei Croati. *Croati a Trieste* (ur. Natka Badurina). Trieste: Comunità croata, 2007, str. 19–44.
- Verginella, Marta: Družbeni vzpon slovenske elite v Trstu. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914; Zbornik referatov* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 69–76.
- Verginella, Marta: O zgodovinjenu dihotomije mesta in podeželja. *Acta Histriae*, 25/3, 2017, str. 457–472.
- Verginella, Marta: Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento: Da comunità etnica a minoranza nazionale. *Storia economica e sociale di Trieste* (ur. Roberto Finzi, Giovanni Panjek, Giacomo Borruso in Loredana Panariti). Trieste: Lint, 2001, str. 441–471.
- Verginella, Marta: The Fight for the National Linguistic Primacy: Testimonies from the Austrian Littoral. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire* (ur. Markian Prokopovych, Carl Bethke in Tamara Scheer). Leiden in Boston: Brill, 2019, str. 26–49.
- Vilfan, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

- Vodopivec, Peter: Kako so ženske na Slovenskem stopale v javno življenje: Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse*, 1/2, 1994, str. 30–44.
- Vogrič, Ivan: Lovro Žvab, Levstikov prijatelj. *Kras: revija o Krasu in krasu, o ljudeh in njihovem ustvarjanju*, 20/122–123, 2012, str. 53–55.
- Vovko, Andrej: *Mal položi dar... domu na altar: Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Wimmer, Andreas, in Nina Glick Schiller: Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 2/4, 2002, str. 301–334.
- Zahra, Tara: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca: Cornell University Press, 2008.

An Nationally Unencumbered View of the Trieste Bourgeoisie in the Long Nineteenth Century

The Case of Voluntary Associations

Summary

This article examines nineteenth-century Trieste voluntary associations, which the author understands as voluntary, conscious, and self-regulated associations of individuals and/or groups united by a common interest – be it intellectual, scientific, cultural, or political. The associational array is broad and includes sports, educational, charitable, cultural, political, music, and reading societies, as well as fraternities and religious orders, artisan associations, and so on.

When illuminating the activities of selected associations, an important aspect of their social structure repeatedly emerged; namely, that the members belonged to a specific milieu of the city's population: the social elite. For example, when examining when and how women joined voluntary associations, it became clear that it was actually the integration of “ladies” and not the integration of the female population as such. The critical activities of the Society of Animal Lovers (*Società Zoofila*) showed that these were aristocrats and bourgeois men and women that saw animals either as companions or as research objects, but not as a source of their own livelihood. The activities of the Adriatic Natural History Society (*Società Adriatica di Scienze Naturali*) showed that the members belonged to a social class that could afford, both financially and timewise, to perform fieldwork at the other end of the empire or even at the other end of the world.

Thus, when looking at Trieste voluntary associations, focusing on a specific social group, the bourgeoisie, cannot be avoided. This presents an opportunity

to approach the nationally burdened history of Trieste differently. Combining anthropological and sociological theories on identifications and contemporary historical research on the nationalisation of the Habsburg Monarchy with sources on voluntary associations offers the possibility of avoiding dominant national discourses and brings *Trieste*, *Triest*, and *Trst* closer together.

Along these lines, voluntary associations offer a window into a world that does not yet exist in the historical imagination of Trieste; a world that is not defined by the presence or absence of the national. The history of voluntary associations unravels bourgeois social and cultural dynamics in a way that interprets the city not as a jigsaw of conflicting national entities, but as a scene in which class belonging plays a key role.